

УДК 631.11

М. В. Шурик,

д. е. н., професор з наукової роботи,

Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького

ДУХОВНА СКЛАДОВА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИВАТИЗАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ МАКРОРЕГІОНУ

Підведено підсумки проміжного етапу приватизації земельних ресурсів аграрного сектору Карпатського макрорегіону. Розкрито недоліки приватизації. Запропоновано передумови приватизації.

The article sums up the results of the intermediate stage of the privatization of the land resources of the agrarian sector of the Carpathian macroregion. It opens the disadvantages of the privatization and proposes the preconditions of the privatization.

Ключові слова: реформування, фінансування, духовність, відтворення, ресурси, ринок, підприємство, оренда.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Приватизація земель у аграрному секторі економіки має досить суперечливий та непередбачуваний характер. Окрім правової неврегульованості, недоліки приватизації значною мірою обумовлюються відсутністю адекватного інституціонального забезпечення цього процесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Загострення економічних, екологічних протиріч у суспільстві, особливо в аграрному секторі економіки, значною мірою викликано неврегульованістю процесу приватизації земельних ресурсів. Саме тому приватизаційні процеси, особливості та умови їх проведення залишаються нині предметом досліджень багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних вчених. При цьому напрямки дослідження вирізняються значною багатоплановістю та різновекторністю. Інтерес вчених до землі, економічних відносин, що регулюють її використання, збереження, покращення та охорону пояснюється унікальністю землі як єдиного, неповторного головного засобу виробництва в аграрному секторі. Сьогодні прийнято, що саме земельні інтереси є визначальним мотивом усієї сукупності аграрних реформувань [7, с. 48].

Приватизація, як відомо, в аграрному секторі була започаткована в зв'язку з проголошенням ринково орієнтованої моделі відтворення

земельних ресурсів, земельною реформою в середині 90-х років минулого століття. У приватизації тодішні провідники земельної реформи вбачали найважливіший інструментарій підвищення ефективності функціонування аграрного сектора економіки. Саме приватний власник, що асоціювався з ефективним господарем, мав розв'язати більшість економічних, екологічних, соціальних та інших важливих проблем, що накопичилися в свій час командно-адміністративною системою. Однак цього не сталося. Рецесійні економічні процеси в аграрному секторі за останні роки різко інтенсифікувалися, в результаті чого земельні відносини, в основі формування яких була покладена приватизація, не можуть забезпечити очікуване поліпшення, використання, збереження та охорону земельних ресурсів. Приватизація в Україні забезпечила швидке зростання недержавного сектора економіки, однак не створила умов для залучення інвестицій у розвиток підприємництва, розпорошила власність серед великої кількості дрібних власників і не сприяла поки що появі ефективного власника [4, с. 58]. Йдеться про роздержавлення, паювання та подрібнення цілісних земельних масивів серед величезної кількості господарств населення, несформованість адекватних аграрній економіці сільськогосподарських підприємств, хронічну відсутність інвестицій у відтворювальний процес земельних угідь, в результаті чого не одержано адекватних результатів, які очікувало суспільство від приватного

власника. В міру скорочення суспільного сектора сільського господарства відповідно знижує темпи росту і приватний сектор, який у наших сьогоднішніх умовах, не маючи вільного доступу до кредитних і технологічних ресурсів, втрачає свої потенційні можливості активної дії. Фактор приватної власності не стимулюватиме інтенсивності ручної і низько механічної ручної праці. А саме на це робиться примітивний розрахунок ефективності "дрібно порцелянної економіки в умовах техногенного прогресу ХХІ століття" [5, с. 285—286]. Таким чином, проголошена приватизація, особливо дрібних земельних ділянок без належної підтримки її з боку держави, адекватного інституційного забезпечення не в змозі забезпечити очікуваної віддачі.

З цього приводу академік НАН Геєць зазначає, що для успішного розвитку трансформаційних процесів в економіці потрібні інституціональні перетворення. Ступінь їх обґрунтованості, послідовності та логічної впорядкованості й визначає динамізм соціально-економічного розвитку [6, с. 7—10].

Приватизацію земель в сільському господарстві слід розглядати і приймати до розв'язання як складний, багатогранний, тривалий процес, який не можна розглядати як разову акцію, імплементація якої призведе до поліпшення процесу відтворення земельних ресурсів. Йдеться про потребу формування відповідного правового, організаційного, економічного, соціального, фінансового, духовного забезпечення цього процесу. Роздача земель сільськогосподарського призначення через паювання, приватизацію як механічний акт не може бути достатньою для одержання очікуваних позитивних результатів. Більше того, зважаючи на неоднозначні результати приватизації земельних ділянок, доцільним є тимчасове призупинення її для оцінки проміжних результатів, осмислення позитивних та негативних рис. Саме тому ми повністю погоджуємось з думкою тих вчених, якими нині пропонується впровадити мораторій на приватизацію, проаналізувати її результати і на цій базі виправити зроблені помилки шляхом удосконалення самого процесу зміни власності, а там, де це потрібно, провести націоналізацію [2, с. 86].

Оцінка та аналіз приватизації земельних угідь у аграрному секторі засвідчує, що однією з складових, яка нині залишається недостатньо дослідженою вченими і тому потребує більш суттєвого вивчення, є інституціональне забезпечення цього процесу.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити рівень інституціонального забезпечення процесу відтворення земельних ресурсів у аграрному секторі Карпатського макрорегіону з урахуванням чинників духовності

та моральності. Оцінити рівень усвідомленості власником приватизованих земельних ділянок, будувати своє ставлення до землі як найважливішого блага, що надано Всевишнім для життя на землі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Приватизація земельних ресурсів на пострадянському просторі нашої держави була започаткована земельною реформою, найважливішими передумовами якої стало роздержавлення та паювання земельних угідь колишніх сільськогосподарських підприємств. Нині вітчизняне законодавство дозволяє приватизацію в основному земельних ділянок, що знаходяться в підпорядкуванні господарств населення. При цьому розміри приватизації земельних площ законодавчо обмежуються. Слід зазначити також, що в Україні нині накладено мораторій на "велику" приватизацію сільськогосподарських угідь. Зважаючи на це, зупинимось на дослідженні приватизаційних процесів, що стосуються домогосподарств аграрного сектора Карпатського макрорегіону. Дослідження приватизації земельних ділянок саме цього макрорегіону пояснюється його особливостями природно-кліматичного, територіально-адміністративного, ретроспективного, соціального, економічного, екологічного характеру, які значно відрізняються від інших регіонів України. Зокрема, на процес використання, збереження, поліпшення та охорону земель значний вплив має наявність гірської місцевості. Макрорегіон значно пізніше був приєднаний до складу Радянської України. Щодо інших адміністративно-територіальних одиниць він має значно вищу густоту сільського населення, йому властиве малоземелля.

Земельна реформа, як нами зазначалося раніше, призвела в аграрному секторі Карпатського макрорегіону до перерозподілу сільськогосподарських угідь на користь громадян. Про це переконливо засвідчують офіційні дані Івано-Франківського управління земельних ресурсів. Йдеться про область, що входить до складу Карпатського макрорегіону і є типовою для нього (табл. 1).

Дані табл. 1 засвідчують, що в підпорядкуванні сільськогосподарських підприємств і громадян у 2007 році знаходилося 497,2 тис. га сільськогосподарських угідь. При цьому земельні площі склали відповідно: сільськогосподарських підприємств — 101,7, громадян — 395,5 тис. га. У відсотковому співвідношенні це становило 20,5 до 79,5%. Таким чином, нині абсолютна більшість сільськогосподарських угідь знаходиться в підпорядкуванні домогосподарств. Слід зазначити, що, незважаючи на значні бюрократичні перешкоди, господарства

Таблиця 1. Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь у 2007 році (на початок року, тис. га)

	Загальна земельна площа	Сільськогосподарські угіддя	У тому числі				
			рілля	перелоги	сіножаті	пасовища	багаторічні насадження
Всього земель	1392,7	633,3	372,4	30,7	82,6	131,1	16,5
Землі с/г підприємств і громадян	521,4	497,2	359,1	26,1	65,9	30,6	15,5
Землі недержавних с/г підприємств	101,7	94,8	86,0	1,0	3,1	3,3	1,4
у т.ч. фермерських господарств	21,9	21,4	18,9	0,2	0,9	1,1	0,3
Землі державних с/г підприємств	8,0	6,9	5,2	0,9	0,3	0,5	-
Землі громадян	411,7	395,5	267,9	24,2	62,5	26,8	14,1
у т.ч. особисті селянські господарства населення та присадибні ділянки	258,6	243,9	192,0	0,6	35,8	3,6	11,8
Землі користувачів інших категорій	871,3	136,1	13,3	4,6	16,7	100,9	1,0

населення Карпатського макрорегіону продовжують здійснювати операції по приватизації земельних паїв. За офіційними даними статистики, нині домогосподарствами приватизовано близько 70% земельних ділянок.

Дослідження приватизаційних процесів земель в аграрному секторі економіки засвідчує, що вони не можуть бути разовим, механічним актом, спрямованим на узаконення власності земельного паю. Більш ніж очевидно, що аксіомою приватизації має стати краще використання земельних паїв не лише для корисних потреб нового власника, а й задоволення насамперед суспільних потреб. Без усвідомлення цього приватизаційні процеси слід призупинити. Статус ефективного власника має поєднуватись із статусом товаровиробника [1, с. 71].

Слід зазначити, що організація приватизаційних процесів земельних ділянок господарств населення саме в цьому напрямку нині гальмується в Карпатському макрорегіоні багатьма чинниками, одним з яких є недостатнє інституціональне забезпечення цього процесу. Йдеться про існуючу нині невизначеність правил гри, які би були чіткими, прозорими, недвозначними, доступними, простими та зрозумілими. Підкреслюємо, що приватизація покликана в першу чергу забезпечувати суспільні інтереси й відповідно до цього повинно організовуватись інституціональне забезпечення цього процесу. В першу чергу це стосується належного розв'язання продовольчої проблеми, актуальність і значення якої з кожним роком стає очевиднішою. Саме забезпечення продовольчої безпеки держави та створення умов для розвит-

ку села через його духовність, культуру і мораль має і на сьогодні бути критерієм формування моделей подальшого розвитку сільського господарства уже в умовах приватної власності на землю [3, с. 56].

Інституціональне забезпечення приватизації земельних ресурсів є надзвичайно складним і багатогранним процесом, який умовно можна поділити на дві частини. Перша — спрямовується на досягнення економічної складової процесу відтворення земельних ресурсів. Друга — повинна генерувати усвідомленість суб'єктами власності на землю організо-

увувати власне земельне господарство не лише для задоволення особистих матеріальних інтересів, а й суспільних, поєднуючи одночасно раціональне використання землі через призму поліпшення, збереження, охорону. Крім цього усвідомленого підходу, потребують заходів, спрямованих на поліпшення екології земельних ділянок, належного розв'язання соціально-економічного пакету завдань.

Зважаючи на те що духовність є тією субстанцією, що формує матеріальне, коротко охарактеризуємо стан та рівень духовного забезпечення процесу відтворення земельних ресурсів, а також зупинимось на найважливіших складових, задіяність яких допоможе застосувати нові підходи до організації приватизації земельних ділянок у аграрному секторі Карпатського макрорегіону.

Генезис організації приватизаційного процесу земель через субстанцію духовності, моральності нині в досліджуваному макрорегіоні унеможлиблюється багатьма причинами як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Суб'єктивність, на нашу думку, полягає насамперед у тому, що прозора, чесна й неупереджена приватизація нині лобіюється багатьма чиновниками найвищого та місцевого рівня, окремими тіншовими структурами, оскільки земля, за вдалим визначенням відомого російського реформатора П.А. Столипіна, — це влада. Зрозуміло, що чиновники від влади не хочуть її втрачати і тому спрямовують приватизаційні процеси земель сільського господарства в руслі ускладнень, часто ігноруючи при цьому моральними, духовними, етичними нормами. Саме тому вони, з метою лобювання власних ко-

рсливих інтересів формують адекватне інституціональне забезпечення процесу приватизації земель.

Щодо об'єктивних чинників, то їх існування зумовлено рівнем розвитку нинішнього суспільства, політикою держави, що спрямовується на генезис формування духовних начал усвідомленого відношення власників до приватизованих ними земель.

Складність формування відносин соціуму до землі, в основу яких покладене духовне начало полягає в тому, що нинішні цінності світосприйняття були закладені командно-адміністративною моделлю господарювання, домінантою якої були виключно матеріальні інтереси. Йдеться про те, що відтворювальний процес земельних ресурсів спрямовувався на постійне нарощування обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Для досягнення зазначеної мети використовувались і екстенсивні, і інтенсивні методи організації земельного господарства. В сільськогосподарський обіг залучались практично всі угіддя, інколи навіть ті, рівень продуктивності яких був надзвичайно низьким, а крутизна схилів земельних площ значно перевищувала гранично допустимі норми. Одночасно інтенсивно нарощувались заходи по збільшенню кількості внесених мінеральних добрив, отрутохімікатів, гербіцидів і інших інгредієнтів, використання та запровадження яких виснажувало сільськогосподарські угіддя, засмічувало та забруднювало їх, що в кінцевому рахунку ставало причиною деградації та непридатності до використання. Саме такі взаємовідносини були визначальними при формуванні цінностей світосприйняття селянином землі. Зрозуміло, що за своєю суттю, природою вони були атрофованими.

Земельна реформа в аграрному секторі Карпатського макрорегіону, що була започаткована в пострадянський період, практично не змінила ставлення селянина до землі. В основі взаємовідносин між ними залишилася матеріальна складова, особисте збагачення, часто на шкоду самій природі та суспільству. Саме такий критерій покладений нині в основу приватизації земельних ділянок господарствами населення у Карпатському макрорегіоні. Зрозуміло, що така приватизація не є виправданою й потребує запровадження інших, якісно відмінних від існуючих критеріїв до запровадження. Реалізація зазначеного, на наше переконання, може бути забезпечена завдяки формуванню якісно нового інституціонального забезпечення, в основу якого слід покласти духовність, мораль, включаючи належне розв'язання екологічних і соціальних проблем.

Запровадження радикально інших інституціональних засад приватизації земель у Карпатському макрорегіоні нині певною мірою ускладнене характером та станом земельних відносин у зв'язку з отриманням значною частиною господарств населення приватизаційних сертифікатів. Йдеться про природу уже сформованих земельних відносин, що значно утруднює організацію земельного господарства на засадах духовності, моральності тощо. Очевидним є також і те, що примусово націоналізувати приватизовані земельні ділянки також не уявляється можливим, оскільки це може призвести до порушення прав приватної власності. Малодієвими, на нашу думку, будуть також заходи, спрямовані на примусове дотримання правових норм відтворення земельних ділянок домогосподарствами, оскільки підсвідомо, при створенні сприятливих умов, і коли зиск буде вищим аніж завдані матеріальні збитки, власник земельної ділянки порушуватиме законодавчо встановлені обмеження.

Розв'язання зазначеної дилеми стане можливим завдяки поєднанню нормативно-правових заходів та імплементації радикально нового інституціонального забезпечення, в основу якого слід покласти усвідомленість власника приватизованої ділянки організовувати відтворювальний процес не лише для власного збагачення, а й задоволення суспільних потреб нинішнього й майбутнього поколінь. Таке інституціональне забезпечення приватизаційних процесів земель у аграрному секторі не може бути разовим декларативним актом. Воно потребує запровадження системного, комплексного підходу, розробки адекватної державної програми. Безпосередню участь в її розробці та реалізації мають брати місцеві органи влади як провідники, безпосередні виконавці її імплементації в кожній адміністративно-територіальній одиниці, населеному пункті тощо.

Особливо важлива роль у формуванні усвідомлених начал відтворення земельних ділянок належить просвітницьким закладам, засобам масової інформації, культурно-виховним установам, радіо, телебачення, навчальним інституціям тощо. Саме вони покликані прививати нові усвідомлені відносини до землі як субстанції, що призначена Всевишнім для життя людини. Усвідомлене відношення до природних ресурсів, в т.ч. до земельних угідь, допоможе не лише кардинально змінити характер та результати приватизаційних процесів, а й сприятиме утвердженню духовності в суспільстві, зміцнить державу, зорганізує суспільство до розв'язання проблем її розвитку. Це аксіома, без якої приватизація земельних

ресурсів призведе швидше всього до негативних наслідків, оскільки в своїх витоках базується на споживацькій ідеології. Без усвідомлення цього не можна побудувати власне і саму державу.

Наступний, не менш важливий крок запровадження духовних начал інституціонального забезпечення приватизації земельних ресурсів у аграрному секторі Карпатського макрорегіону стосується заходів формування нових власників приватизованих земельних ділянок. Йдеться про те, що не всі вони зможуть забезпечувати відтворення земельних паїв з використанням засад духовності, оскільки їхня свідомість, менталітет не готові до цього. Сприйняття ними цінностей практично не можна змінити. В зв'язку з цим на найвищому державному рівні слід приймати рішення про упорядкування приватного землеволодіння господарствами населення. Досвід організації приватної власності на земельні ділянки в багатьох країнах Європи, а особливо в Росії засвідчує, що в таких власників держава має право вилучати (викуповувати) приватизовані земельні ділянки.

ВИСНОВКИ

Стратегія розвитку аграрного сектора економіки та приватизація земельних ділянок домогосподарствами у Карпатському макрорегіоні зокрема значною мірою визначатиметься інституціональним забезпеченням. Виток, базисом приватизаційних процесів у сільському господарстві стала аграрна (земельна) реформа, домінантою якої був пошук ефективного власника, а також приватизація земельних ділянок. Саме приватизація, на думку колишніх провідників земельної реформи, в умовах запровадження ринкових відносин зможе забезпечити підвищення ефективності їх відтворення. Однак, як засвідчують результати її проведення в аграрному секторі Карпатського макрорегіону, очікуваних позитивних результатів не було досягнуто. Більше того, значно поглибилися рецесійні процеси в сільському господарстві, загострилися екологічні та соціальні складові відтворення земельних ресурсів.

Низька ефективність приватизації земельних ділянок спричинила потребу наукової оцінки та критичного осмислення основних причин в складі яких важлива роль відводиться інституціональному забезпеченню приватизаційного процесу. Слід зазначити, що ринкова модель відтворення земельних ресурсів не є адекватною земельним відносинам командно-адміністративної економіки. В контексті зазначеного потребує відповідних змін інституціональне забезпечення процес приватизації зе-

мель господарствами населення в Карпатському макрорегіоні, який нині спрямовується в переважній більшості на виснажливе використання приватизованих земельних ділянок і інколи на шкоду природі та суспільству. Йдеться про потребу запровадження якісно нових засад відтворення земельних угідь, в основу яких слід покласти духовні начала побудови взаємовідносин між приватними власниками землі та власне, самою землею. Пропонується будувати інституціональне забезпечення приватизації землі, що забезпечуватиме не лише ефективно розв'язання соціально-екологічних та економічних складових відтворення, а й відповідатиме засадам і принципам сталого розвитку.

Духовна складова інституціонального забезпечення приватизації земельних ресурсів потребує задіяності до нього державних та місцевих органів самоврядування як безпосередніх організаторів заходів регулювання цього процесу завдяки залученню засобів масової інформації, навчальних та просвітницьких закладів, кіно, радіо, телебачення, громадськості тощо. Таким чином, буде налагоджено системність, комплексність привиття соціуму усвідомленого ставлення до приватизації земель через призму раціональності їх використання, збереження, поліпшення та охорони не лише для нинішнього, а й майбутнього покоління.

Література:

1. Амбросов В. Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі // Економіка України. — 2009. — № 1. — С. 67—73.
2. Архангельський Ю., Радзівевський О. Про ефективність приватизації в Україні // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 86—91.
3. Кваша С.М. Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 54—57.
4. Кулаєць М.М., Бабієнко М.Ф. і ін. Інновації у розвитку підприємництва в аграрній сфері // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 55—63.
5. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем. — М.: ЗАО Изд-во "Экономика", 2002. — 567 с.
6. Хвесик М.А., Голян В.Я. Институциональное обеспечение землекористування: теорія і практика: Монографія. — К.: Книжкове видавництво НАУ, 2006. — 260 с.
7. Юрчишин В.В. Аграрні революції в Україні в контексті зламів політичних епох: вимоги і сучасність // Економіка України. — 2009. — № 3. — С. 45—57.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2009 р.